

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH INNOVATSION UNIVERSITY NTM

NURBEK MATYAKUBOV
O'ZBEKISTON TARIXI

USLUBIY QO'LLANMA

9 789910 767166

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

URGANCH INNOVATSION UNIVERSITY NTM

Nurbek Matyakubov

O‘ZBEKISTON TARIXI

(Oliy o‘quv yurti bakalavriat talabalariga “Amir Temur va Temuriylar davrida O‘zbek davlatchiligining rivojlanishi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot” mavzusidagi ma’ruza, seminar mashg‘ulot va mustaqil ishlar uchun uslubiy qo‘llanma)

Urganch – 2024

UO‘K: 94(575.1)

KBK: 63.3(50')

M 31

Matyakubov, N.

O‘zbekiston tarixi [Matn] / N.Matyakubov.- Xorazm: Khwarezm travel, 2024.- 40 b.

Bugungi kunda yangi pedagogik texnologiyalar, zamonaviy axborot-kommunikativ texnologiyalar hamda ularni fanlar miqyosida amaliyotga tatbiq etish masalasi dolzarbligini yo‘qotmadi. Bizga ma’lumki, talabalar olgan bilim va ko‘nikmalarini mustaqil ish orqali mustahkamlab boradilar. Shunday ekan ushbu uslubiy qo‘llanma orqali talabalarga O‘zbekiston tarixi fanining O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2011-yil 17-sentabrdagi 392-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan namunaviy dasturida belgilangan “V-XII asrlarda o‘zbek davlatchiligi va ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayoti” mavzusi bo‘yicha mustaqil ishlarni tayyorlash tartibi, tarixiy atamalar izohi, manbaviy asoslari, pedtexnologiya jarayoniga oid masalalarni talabalar o‘zlashtirishiga ishonch beradigan xulosalar qayd qilindi va yangi pedagogik texnologiyalar asosida ochib berilgan.

Mas’ul muharrir:

S.B.Shadmanova-Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti professori,
tarix fanlari doktori

Taqrizchilar:

B.O.Jumanyozov-Urganch davlat universiteti dotsenti, tarix fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (Phd)

B.M.Satimov-Urganch innovatsion universiteti dotsenti, tarix fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (Phd)

Urganch innovatsion universiteti Ilmiy Kengashining 2023-yil 27-oktabrdagi (Bayonnoma № 2) yig‘ilishida nashrga tavsiya etilgan.

©N.Matyakubov, 2024.

ISBN: 978-9910-767-16-6

©“Khwarezm travel” nashriyoti, 2024.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining dastlabki kunlaridan boshlab, zamonaviy davlatchilik tizimini barpo etish va rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratildi. Ushbu ustuvor yo‘nalishdagi jadal harakatlarni amalga oshirishdan o‘zbek xalqining davlatchilik sohasida to‘plagan ko‘p asrlik boy tarixiy tajribasini atroflicha o‘rganish va undan samarali foydalanish masalasi o‘zining dolzarbligi bilan ajralib turadi. Shu nuqtayi nazardan, taqdim etilayotgan fan nazariy va amaliy ahamiyatga ega hamda, “Ta’lim to‘g‘risodagi qonun” va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ko‘rsatib o‘tilgan talaba-yoshlarning tarixiy dunyoqarashini boyitish, ularda mustaqil fikrni qaror toptirish, tarixni mukammal darajada bilish, insoniyat sivilizatsiyasining yutuqlaridan va tajribasidan to‘la bahramand bo‘lish, umuminsoniy qadriyatlarni anglab yetishga ko‘maklashish va dunyo miqyosida mavjud bo‘lgan muammolarning tarixiy ildizlarini izlab topish kabi dolzarb masalalarni o‘rganadi.

Shuningdek, “O‘zbekiston tarixi” fani haqidagi bilimlarni qaror topshirish mavjud ilmiy adabiyotlar va zamonaviy nazariyalar hamda olib borilayotgan tadqiqot ishlarini o‘rganish, fan bo‘yicha to‘plangan ilg‘or tajribalar, kadrlar buyurtmachilarning fikr, talab va takliflari kabi masalalarni o‘z ichiga qamrab oladi.

O‘quv fanining maqsadi va vazifalari

O‘zbekiston tarixining o‘ta qiziqarli va murakkab jarayonlarida davlatchilik taraqqiyotining o‘rni va ahamiyati beqiyos bo‘lganligi, uning evolyutsiyasida mavjud bo‘lgan ko‘plab bosqichlar, tamoyillar, yo‘nalishlar, qonuniyatlarning o‘ziga xos ekanligi to‘g‘risida talabalarga chuqur bilimlar berish o‘quv fanining asosiy maqsadidir.

Ushbu maqsadga erishish yo‘lida quyidagi vazifalarni bajarish ko‘zda tutilgan:

- Turli tarixiy davrlarda o‘zbek davlatchiligining rivojlanishiga ichki ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy omillarning ta’sirini ochib berish;

- Davlatchilik taraqqiyoti va xalqaro munosabatlar o'rtasidagi bog'liqlik tomonlarini atroflicha tahlil etish;
- O'zbekiston hududlarida mavjud bo'lgan davlatlarning rivojlanishidagi asosiy tendensiyalarni ko'rsatib berish;
- O'zbek xalqining o'ziga xos madaniyati, mentaliteti, urf-odatlar va an'analarining davlatchilik taraqqiyotiga ta'sirini ko'rib chiqish;
- O'quv jarayonida fan ma'ruza, seminar, mustaqil ish kabi o'qitish turlari va interfaol usullaridan foydalanilgan holda o'qitish.

Fan bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga qo'yiladigan talablar

O'zbek davlatchiligining tarixiy ildizlari uzoq o'tmishga borib taqalishi, uning ko'p asrlik rivojlanishida ro'y bergan voqealar va jarayonlar to'g'risida talabalar chuqur bilimlarga ega bo'lishlari kerak, davlatchilik taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlarini to'g'ri tushunishlari va anglab yetishlari lozim.

O'quv fani bo'yicha egallagan bilimlarni ilmiy-tadqiqot va ilmiy-pedagogik faoliyatda qo'llash, davlatchilik tarixining dolzarb masalari bo'yicha tadqiqot ishlarini olib borish, ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak.

Fanning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va uslubiy jihatdan ketma-ketligi

O'quv fani "O'zbek davlatchiligi tarixi", "Jahon tarixi", "Tarixshunoslik", "Manbashunoslik" kabi fanlar bilan o'zaro bog'liq. Yuqorida nomlari tilgan olingan fanlar bo'yicha bilimlar taqdim etilayotgan fanni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

O'quv fanining talabalar tomonidan chuqurroq o'zlashtirilishi uchun zamonaviy axborot texnologiyalar (jumladan kompyuter imkoniyatlari orqali Internet resurslari) katta ahamiyatga ega. Ular fanga oid faktologik materiallar bazasini kengaytirish, o'quv jarayonini uslubiy jihatdan boyitish, ma'lumotlarni talabalarga yanada tushunarliroq yetkazish uchun ahamiyatlidir. Pedagogik texnologiyalar o'z navbatida, talabalarning faolligini, mustaqil fikrlashga intilishlarini oshiradi, pedagog va talabalar o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi.

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

Mustaqil ishga mo'ljallangan mavzular ro'yxati va ularni tayyorlash uchun zarur bo'lgan adabiyotlar ro'yxati oldindan talabalarga taqdim etiladi. Talabalar ushbu mavzularga mustaqil tayyorlanib, ularni referat, ma'ruza, manbalar sharhi kabi shakllarda topshiradilar.

1. Islom Karimovning "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" asaridagi tarix fanini rivojlantirish borasidagi konseptual g'oyalarning ahamiyati.

2. "Avesto" - tarixiy manba sifatida.

3. O'zbekiston - insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o'choqlaridan biri.

4. O'zbekistonda dastlabki davlatlarning paydo bo'lishi va rivojlanish bochiqlari.

5. Turkiy xalqlarning kelib chiqishi, tarqalishi va hozirgi zamon.

6. Imom Al-Buxoriyning "Al Jome' as-Sahih" asari – Islom dinining muhim tarixiy manbasi.

7. Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asari – tarixiy manba sifatida.

8. IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi.

9. O'rta Osiyoda uyg'onish (renessans) davri (IX-XII asrlar).

10. O'rta Osiyolik allomalarning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi.

11. Shaxobiddin an-Nasaviyning "Sirat as sulton Jaloliddin Mankburni" asarida Jaloliddin Manguberdi faoliyatining aks etishi.

12. Amir Temur tuzuklari – davlat boshqaruvi to'g'risidagi muhim manba sifatida.

13. Amir Temur va temuriylar davrida ilm-fan va madaniyat.

14. Jaloliddin Manguberdining Vatan himoyasi yo'lidagi jasorati.

15. Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarida ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayot.

16. Turkiston jadidlari ilgari surgan g'oyalar, ma'rifiy qarashlar va ularning mazmun-mohiyati.

17. Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi va uning ayanchli oqibatlarini.

18. O'zbekistonda 40-yillar oxiri - 50-yillar boshidagi qatag'onlar.

19. O‘zbekistonda 50-80 yillarda iqtisodiy va ma’naviy hayot, turg‘unlik holatlari va uning sabablari.

20. Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi.

21. O‘zbekistonda 50-70-yillarda paxta yakkahokimligining kuchayishi va ekologik muammolarning kelib chiqishi.

22. O‘zbekiston: yigirma yil mustaqil taraqqiyot yo‘lida.

Dasturning informatsion-metodik ta‘minoti

Zamonaviy interfaol metodlar, “FSMU”, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Bumerang” kabi pedagogik texnologiyalar (Internet resurslari, slaydlar), ko‘rgazmali vositalar (xaritalar, jadvallar, sxemalar va bosh.) dasturni amalga oshirishda qo‘llanishi mumkin.

MA’RUZA UCHUN USLUBIY DARS ISHLANMASI

MAVZU: AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA O‘ZBEK DAVLATCHILIGINING RIVOJLANISHI. IJTIMOIIY-SIYOSIY, IQTISODIY VA MADANIY HAYOT.

I	O‘quv vaqti	2 soat
II	Talabalar soni	20-25 tagacha.
III	O‘quv mashg‘ulot shakli	Ma‘lumotli ma‘ruza.
IV	Darsning mazmuni	Amir Temur davriga oid yozma manbalarni o‘zbek tiliga to‘la ilmiy izohli tarjimalarini amalga oshirib borish maqsadga muvofiq. Zotan, ular Sohibqiron hayoti va davlatchilik faoliyatini chuqurroq o‘rganishda yangi tadqiqotlarga manbaviy asos bo‘ladi, shu bilan birga mazkur mavzudagi ayrim bahs-munozarali muammolar ham o‘z ilmiy yechimini topadi. Shuningdek, manbashunoslik sohasidagi ilmiy izlanishlar davom ettirilib, yozma manbalarning tanqidiy, qiyosiy tahliliga bag‘ishlangan maxsus tadqiqotlarni amalga oshirish zarur.
V	Amaliy mashg‘ulot	1. Amir Temurning ulkan saltanat tashkil

	rejasi	<p>etishi.</p> <p>2. Movarounnahrning XIV-XV asr boshidagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga oid izlanishlar</p> <p>3. Ilm-fan rivojining tadqiqotlarda yoritilishi</p> <p>4. Temuriylar davrida ijtimoiy, madaniy hayot.</p>
VI	Asosiy tushuncha va atamalar	<p>Temur Malik, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi jasorati. Mahmud Torobiy qo‘zg‘oloni, Soxibqiron, O‘tror, tuzuklar, tuman, ulufa, amr, tarxon, suyurg‘ol, Oq O‘rda, Oltin O‘rda, Sharafiddin ali Yazdiy, “Zafarnoma”, tuman, xazora, xo‘shun, ayl.</p>
VII	Manbaviy asosi	<p>Ражабова Н. Қарши воҳасида Амир Темур даврига оид археологик ёдгорликларнинг ўрганилиши // Темурийлар салтанатида давлатчилик ва ренессанс.</p> <p>Зоҳидов П. Темур даврининг меъморий қаҳқашони. Мирзааҳмедова М.К., Бадалбоев С. Амир Темур даврида хаттотлик санъатининг ривожланиши Ашрафий М. Темур ва Улуғбек даври Самарқанд миниатюриси. Амир Темур жаҳон тарихида</p>
VIII	O‘quv mashg‘ulotining maqsadlari	<p>O‘zbekiston tarixi, Amir Temur va Temuriylar davri davlatchiligi tarixini yozma manbalarda aks etishining nazariy-metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati haqida yaxlit tushunchani shakllantirish.</p>
IX	Pedagogik vazifalar	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yangi mavzu haqida tavsif berish. 2. Asosiy nazariy-uslubiy prinsiplar va uni o‘rganish 3. O‘zbekiston tarixining ilk va rivojlangan o‘rta asrlar davlatchiligi manbalari bilan tanishtirish. 4. Mavzuga oid manbalar va ularning saqlanish joyi va holati bilan tanishtirish. 5. Mavzuni ilmiy tarixiylik asosida batafsil yoritish. 6. Davlatchilik tarixiga oid atamalarni

		tushuntirish. 7. Asosiy masalalar bo'yicha tushunchalarni shakllantirish. 8. Ushbu fanni o'qitilishining talaba-yoshlar uchun ahamiyatini bayon etish.
X	O'quv faoliyati natijalari	1. Ushbu predmet kursini o'qitilishiga izoh beradi. 2. Mavzuning vazifalari hamda nazariy-uslubiy prinsiplari haqida ma'lumot beradi. 3. Mavzuni o'rganishda zarur manbalar ko'rsatib o'tiladi va davrlashtirish haqida ma'lumot beradi. 4. Yosh avlodning ma'naviy uyg'onishida, tarbiyasida mavzuning roli va ahamiyati yanada tushunib yetiladi.
XI	O'qitishning texnikasi va uslubi	Ma'ruza, "o'ylab ko'ring", aqliy hujum, klaster, fikrlar almashing, blits-so'rov, savol-javob.
XII	O'qitish vositasi	Ma'ruza matni, kartalar, chizmalar, jadvallar, atamalar izohi.
XIII	O'qitish sharoiti	Auditoriya, texnik vosita va guruhlarda ishlash uchun moslamalar.
XIV	Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, blits-so'rov, nazorat savollari, yozma ish.
XV	Ko'rgazmali qurollar	O'zbekistonning kartalari, sxemalar, jadvallar, slaydlar.
XVI	O'zini nazorat qilish uchun topshiriqlarning turi	Test, savol-javob, jadvallarni to'ldirish va h.k.

Mashg'ulotning pedagogik texnologiya kartasi (namuna uchun)

Bosqichlar vaqti	Faoliyat	
I bosqich Kirish qismi (15 daqiqa)	O'qituvchi O'quv predmeti nomini e'lon qiladi, o'quv faoliyatining tashkiliy tomonlariga qisqacha ta'rif beradi. Reyting nazorati	Talabalar 1.1. Tinglaydilar

	<p>shakllari, asosiy adabiyot hamda qo‘yiladigan talablar bilan talabalarni tanishtiradi.</p> <p>1.1. Mustaqil ish mavzusining nomini, maqsadlarini, mo‘ljallangan natijalarini va o‘quv mashg‘uloti o‘tkazish rejalarini aytadi.</p>	<p>1.2. Tinglaydilar</p>
<p>II bosqich. Asosiy qism (55 daqiqa)</p>	<p>2.1. Bilimlarni chuqurlashtirish maqsadida talabalar diqqatini jalb qilish uchun mavzuni o‘zlashtirishga qulay jarayon tayyorlash uchun diqqatni jalb etuvchi va muammoli savollar beradi hamda “juftlikni” tashkil etib, “o‘ylab ko‘ring”, “fikrlar almashing” usulini qo‘llaydi. Blits-so‘rov o‘tkazadi.</p> <p>2.2. Rejaning birinchi savolini beradi va bunda diqqatni jalb etuvchi materiallardan foydalanadi.</p> <p>2.3. Talabalarni uchta kichik guruhga bo‘lib chiqadi va qisqacha ijodiy esse yozishlarini vazifa qilib beradi. “Koop-koop” nomli guruh bo‘lib ishlash texnikasini tushuntiradi. Berilgan vaqt miqdori, tartibi hamda ko‘rsatkich kriteriyalari baholari bilan tanishtiradi.</p> <p>2.4. Og‘zaki taqdimot o‘tkazadi, aniqliklar kiritadi, qo‘shimchalar, o‘zaro baholashni tashkil qiladi, guruhlardagi ishga yakun yasaydi hamda o‘zaro baholash natijalarini e‘lon qiladi.</p> <p>2.5. Rejaning 2 va 3-savollarini beradi va e‘tiborni tortuvchi materiallardan foydalanadi.</p> <p>2.6. O‘zlashtirishni chuqurlashtirish uchun ushbu mavzu bo‘yicha nazoratli savollar beradi, blits-so‘rov o‘tkazadi.</p>	<p>2.1. Har bir juft fikr almashgandan so‘ng savollarga javob beradilar.</p> <p>2.2. Tinglaydilar va juft-juft yoki guruhlar bilan o‘zaro bahsga kirishib javob beradilar</p> <p>2.3. Vazifani guruhlarda muhokama qiladilar, alohida va guruh bilan variant tayyorlaydilar.</p> <p>2.4. Guruh lideri og‘zaki holda jamoa javobini e‘lon qiladi. Boshqa guruhlar javoblarga javob beradilar.</p> <p>2.5. Guruh lideri og‘zaki holda</p>

		jamo'a javobini e'lon qiladi. Boshqa guruhlar savollarga javob beradilar. 2.6. Savollarga javob beradilar.
III bosqich Yakuniy qism (10 daqiqa)	3.1. O'quv faoliyatiga yakun yasaydi. Mashg'ulot faollarini rag'batlantiradi. 3.2. Keyingi mustaqil ish vazifalarini beradi.	3.1. Tinglaydilar. 3.2. Tinglaydilar va yozib oladilar.

I. Mustaqil ish materiallari (o'qituvchi uchun)

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA O'ZBEK DAVLATCHILIGINING RIVOJLANISHI. IJTIMOIIY-SIYOSIIY, IQTISODIIY VA MADANIY HAYOT.

Amir Temurning madaniyat va san'at taraqqiyotiga e'tibori, homiyligi natijasida, uning davlatida me'morchilik, shaharsozlik, xattotlik, musiqa kabi sohalar rivojlandi. Ta'kidlash joizki, sovet tarixshunosligida Amir Temur davri me'morchiligi rivoji G.A.Pugachenkova, P.Zohidov, L.I.Rempel, N.Norqulov, O'.Alimov tomonidan o'rganilgan. Biroq ayrim tadqiqotlarda ham o'z davrining mafkuraviy tazyiq sezilgani bois, me'morchilikning sun'iy rivoji, Amir Temurning bu boradagi o'rniga e'tibor berilmaganligi kuzatiladi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng mazkur olimlar avvalgi tadqiqotlaridan farqli o'laroq, madaniyat va san'at taraqqiyotida Amir Temurning o'rni va homiyligini yangicha nuqtayi nazardan mushohada qildilar. Mustaqillik yillaridagi tadqiqotlarda Amir Temur saltanatida me'morchilikning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilindi va turli fikrlar mavjudligi aniqlandi. Xususan, Amir Temur me'morchiligiga oid tadqiqotlar ichida P. Zohidovning izlanishlarini alohida ta'kidlash darkor. Uning "Temur davrining me'moriy qahkashoni" nomli asarida Amir Temur davri me'morchiligining yetuk yodgorliklari tarixiy manbalar asosida tahlil qilingan¹.

¹ Зоҳидов П. Темур даврининг меъморий қаҳқашони. – Т.: Шарқ, 1996. – Б. 16, 47–48.

P. Zohidov imoratlarni qurgan ustalar to'g'risida ma'lumotlarini tarixiy manbalardagi dalillar bilan asoslaydi. Masalan, Samarqand shahridagi Bibixonim masjidining qurilish sanasi, ustalar, imoratning qurilishiga daxldor tarix, binoning tavsifi va keyingi taqdiri to'g'risida ma'lumotlar qayd etgan². Asarning qimmatini yana shundaki, kitob-albom shaklida yaratilgan bo'lib, rangli suratlar me'moriy obidalar haqidagi tasavvurni kitobxonning ko'z oldiga keltirish imkonini beradi.

P. Zohidovning boshqa izlanishlarida, tarixiy dalillar asosida Xorazmda ham Amir Temur tomonidan Oqsaroy degan yana bir imorat qurilgani haqidagi fikri fanda yangilikdir³.

Amir Temur davri me'morchiligiga oid tadqiqotlar ichida G.A.Pugachenkovaning izlanishlari ham diqqatga sazovordir. Olima Amir Temur qurdirgan binolarning ulug'vorligi va bezaklariga yuqori baho berib, me'morchilik san'atida hech qachon bunday yuksak badiiy saviyaga erishilmagan⁴, deb yozadi.

Me'morchilik san'ati rivojida mahalliy va chetdan keltirilgan ustalarning hamkorligi keng ko'lamda inshootlar barpo etilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgani masalalari U.Uvatov, A.Muhammadjonov, A.O'rolov, M.Hojixonov tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Jumladan, A.Muhammadjonov Hindistondan olib kelingan yuzlarcha mohir g'isht teruvchi binokorlar bilan bir qatorda Xorazm, Isfahon, Sheroz, Halab va Sharqning boshqa ko'pgina shaharlarining mashhur usta hunarmandlari mamlakatda go'zal imorat-u inshootlar bino qilganini e'tirof etadi⁵.

A.Malikovning Xorazmlik ustalarning Amir Temur davrida Samarqandning qurilishlarida ishtirokiga doir mulohazalarida⁶ Shahrisabzdagi Oqsaroy va Jahongir maqbarasi, Buxorodagi Chashmayub maqbarasining qurilishidagi xizmatlarini e'tirof etadi va maqbara naqshlarini texnik jihatlarini Ko'hna Urganchdagi To'rabek hokim maqbarasi naqshlariga yaqinligini ta'kidlaydi.

² Ўша асар. – Б. 26.

³ Зоҳидов П. Амир Темур Хоразмда қурдирган Оксарой // Амир Темур ва темурийлар даври: янги тадқиқотлар. Б. 95–101.

⁴ Пугаченкова Г.А. Темур ва Улуғбек даврида ижтимоий–иқтисодий ҳаёт // Темур ва Улуғбек даври тарихи ... Б. 160; Аҳмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. Амир Темур ... – С. 147, 158.

⁵ Муҳаммаджонов А. Темур ва темурийлар салтанати ... – Б. 38.

⁶ Маликов А.М. Хоразмлик усталарнинг Амир Темур даврида Самарқанднинг қурилишларида иштирокига доир // “Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни” Халқаро конференция тезислари. – Б. 85-86.

G.Ostonovanning “Ahmad Yassaviy maqbarasi qurilishi tarixidan” maqolasida⁷ manbalar, XX asr davomida yaratilgan tadqiqotlar asosida Amir Temur Ahmad Yassaviy qabri ustiga buyuk va salobatli go‘zal maqbara qurishga farmon bergani, uning qurilish tarixi saqlanishi haqida fikr yuritiladi. Tadqiqotchi bu asriy yodgorlik Amir Temur davri me‘morchiligining toj asari bo‘lib, bir vaqtlar “Ikkinchi Makka” maqomini olganligiga urg‘u beradi.

S. Asqarxo‘jayev “Temuriylar davri me‘morchiligining ma‘naviy mohiyati xususida” nomli maqolasida Amir Temurning Shahrisabzda qurdirgan binosi peshtoqiga: “Agar bizning qudratimizni bilmoqchi bo‘lsangiz, biz qurgan binolarimizga boqing” deb yozdirgan so‘zlariga urg‘u berib, Temuriylar bu qaydlarga amal qilganlarini tahlil qilib beradi.

A.Arapovning “Amir Temur me‘moriy obidalar tarixiy bilimlar manbai sifatida” nomli maqolasida esa muallif Sohibqironning buyrug‘i bilan qurilgan me‘moriy obidalar haqida jumladan, Kesh (Shahrisabz)dagi shayx Shamsiddin Kulol, Samarqanddagi shayx Nuriddin Basir, shayx Burxoniddin Sagarji, Toshkentdagi shayx Zayniddin Quyi Orifoniy, shayx Zangi ota va uning ayoli Ambar bibi, Turkistondagi Ahmad Yassaviy maqbarasining go‘zal xususiyatlari xususida fikr yuritadi⁸.

Tadqiqotchi N. Rajabova Amir Temur davriga oid arxeologik yodgorliklarning o‘rganilishi tarixiga murojaat etib, bu davr yodgorliklari endi tadqiq etilayotganligiga urg‘u beradi⁹.

Ma‘lum bo‘ladiki, mazkur tadqiqotlarda o‘sha davr me‘morchilik san‘ati yuksalishida Movarounnahrda mahalliy an‘analar, malakali mutaxassislar avvaldan borligi hamda mahalliy va chetdan keltirilgan ijodkorlar hamkorligi mavjud bo‘lgani e‘tirof etiladi.

⁷ Остонова Г. Ахмад Яссавий мақбараси қурилиши тарихидан // Амир Темур ва темурийлар даври: янги тадқиқотлар. Конференция материаллари ... – Б. 115-128.

⁸ Арапов А. Памятники Амира Темура как источник исторического знания // Темурийлар даври маданият ёдгорликлари. Конференция материаллари ... – Б. 70-71.

⁹ Ражабова Н. Қарши воҳасида Амир Темур даврига оид археологик ёдгорликларни ўрганилиши // Темурийлар салтанатида давлатчилик ва ренессанс ... – Б. 105-108.

“Amir Temur jahon tarixida” nashrida Sohibqiron saltanatida amaliy san’at o‘z navbatida me’morchilik keramikasi, parchin, relefli (bo‘rtma) sirli terrakota, mozaika, g‘ishtli mozaika, monumental (mahobatli) rassomlik, tosh o‘ymakorligi va yog‘och o‘ymakorligi hamda badiiy hunarmandchiligi o‘sha davr madaniyatining, jahon sivilizatsiyasi tarixidagi ajoyib sahifa bo‘ldi, deb baho berilgan¹⁰. Samarqand, Buxoro, Shahrizabz, Marv, Hirot, Mashhad, Sheroz, Kermon, Tabriz kabi shaharlar san’at va badiiy hunarmandchilikning dong taratgan markazlariga aylangan. Tadqiqotlarda Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq mamlakatlarida sopolni bezatishda yangi an’analarning texnologik asoslari umumiy tarzda “Temuriylar uslubi” deb nomlangan. Bu uslub XIII–XIV asrlardagi sirlangan buyumlardagidan tubdan farq qiladi¹¹.

G.A.Pugachenkovaning fikricha, Amir Temur davri madaniy taraqqiyoti faqat mahobatli yodgorliklardagina emas, balki turli hajmdagi badiiy hunarmandchilikda ham namoyon bo‘lgan va yog‘och o‘ymakorligi, kandakorlik, kulolchilik, to‘qimachilik, gilamdo‘zlik san’ati ham yuksak darajada taraqqiy etgan¹².

P.Zohidov tadqiqotida imoratlarda foydalanilgan bezaklarda tosh ustunlar, izaralar, tosh qoplangan belbog‘lar, lojuvardli mayda sirkor g‘ishtlar, sirlangan sopol, gul bezakli suvoqlar, ganch va kundal o‘ymakorligi, yopishtiriladigan toshqog‘ozdan keng foydalanilgani aytilgan¹³. Amir Temur davri amaliy san’ati “Temur va Ulug‘bek davri tarixi”, “Amir Temur jahon tarixida”, “Amir Temur” nomli nashrlarda ham yoritilgan.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda mazkur yo‘nalish bo‘yicha tadqiqotlar davom etdi. Jumladan, N.Habibullayev Amir Temur va Temuriylar davrida qo‘lyozmalarni tayyorlashdagi yozuv qurollari va materiallari hamda mazkur soha hunarmandlari haqida yozib, Amir Temur va Temuriylar davrida yaratilgan qo‘lyozmalar “Samarqand” yoki “Sharqiy” tip deb atalmish uzoq asrlar davomida

¹⁰ Ўша асар. – Б. 165.

¹¹ Амир Темур жаҳон тарихида ... Мухаррирлар: Х. Нурмухамедов ва бошқ. 2001. – Б. 161.

¹² Ахмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. Амир Темур. – С. 213.

¹³ Зоҳидов П. Темур даврининг меъморий қаҳқашони. – Б. 17.

tayyorlash jarayoni qariyb o'zgarmagan qog'ozlarda yozilganligini aytadi¹⁴. M.Mirzaahmedova kitob tayyorlash san'ati rivojida qog'oz ishlab chiqaruvchi ustalar, xattotlar, kitob bezakchilari So'g'd, Baqtriya, Xorazm xalq amaliy va tasviriy san'ati an'alariga tayanganlarini yozadi. Uning fikricha, Amir Temur davrida Movarounnahrda eng yaxshi qog'oz ishlab chiqarilgan va O'rta Osiyoda qo'lyozma kitoblarning ajoyib namunalari yaratilgan. Amir Temurning Buyuk ipak yo'li bo'ylab savdo-sotiqni rivojlantirish yuzasidan qilgan sa'y-harakatlari mazkur soha yuksalishiga muhim zamin bo'ldi, degan xulosaga keladi¹⁵.

G.A.Pugachenkova Amir Temur davri xattotlik san'atini yuqori baholab, saroy va madrasalar qoshidagi kutubxonalarda Qur'oni karim, hadis, Sharq mumtoz she'riyati namunalari va tarixiy asarlarning qimmatli qo'lyozmalari yaratilganini va bu davrda kufiy, nasx va devoniy xat turlari qatorida, suls va yangi ixtiro qilingan nasta'liq yozuv turlari rivojlanganini qayd etgan. Amir Temurning saroy kutubxonasida mahalliy kitobat vakillari bilan birga chetdan keltirilgan xattot, muzahhib va naqqoshlar ijod etganiga e'tibor bergan¹⁶. Amir Temur davri qo'lyozma san'ati N. Norqulov va G.A. Pugachenkova tadqiqotlarida bir muncha keng yoritilganini alohida qayd etish zarur. O'zbekiston Badiiy akademiyasining oltin medali sohibi mashhur xattot Salimjon Badalboyev, Amir Temur hukmronligi davrida xattotlik ilmi rivojlanib, san'at darajasida qadrlangan, o'nlab xattotlik maktablari vujudga kelib, bu sohaga oid risola va qo'llanmalar yozilganini ta'kidlaydi. Jumladan, uning "Har xil xattotlik guruhi muayyan biror sohada o'z vazifalarini bajarganlar. Masalan, nas va nasta'liq xatida tarixiy tazkiralar yozilgan. Boshqa guruh xattotlar esa badiiy asarlarni nasta'liqda ko'chirishgan. Amir Temur hazratlari o'z farmonlarini devoniy va rayhoniy xatida yozdirgan"¹⁷, degan fikrlari juda qiziqarlidir.

¹⁴ Хабибуллаев Н.Н. Ўрта Осиёда қоғоз ишлаб чиқариш тарихи. – Т.: Фан, 1992; Ўша муаллиф. Амир Темур ва темурийлар даврида қўлёзмаларни тайёрлаш жараёни // "Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни" Халқаро конференция тезислари. – Б. 71.

¹⁵ Мирзаахмедова М.К. Амир Темур // "Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни" Халқаро конференция тезислари. – Б. 72.

¹⁶ Ахмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. Амир Темур. – С. 198. 44 Бадалбоев С. Амир Темур даврида хаттотлик ривожланган // Маърифат. 2009, 4 апрель

¹⁷ Бадалбоев С. Амир Темур даврида хаттотлик ривожланган // Маърифат. 2009, 4 апрель.

Miniatyuralar ham Sharq san'atining eng jozibador va nafosatli namunasi bo'lmish qo'lyozma kitob ziynatining tarkibiy qismi sanaladi.

Amir Temur davri Samarqand miniatyurasini o'rganishga bag'ishlangan M.Ashrafiyning ilmiy izlanishlarida Samarqandda yig'ilgan mutaxassislar hukmdor kutubxonasi uchun nodir qo'lyozmalarni ko'chirish, bezash ishlarida band bo'lganligini yozadi¹⁸. N.Norqulov xattotlardan Umar O'qta, Mir Ali Tabriziy, musavvirlardan Pir Ahmad Bog'ishimoliy, ustod Jahongir, Junayd Naqqosh, Muhammad Siyohqalam, Shohmuhammad va Shayx Muhammadning asarlarini sanab o'tadi; tadqiqotlarda Hoji Kirmoniyning asarini 1396-yilda Amir Temurning saroy xattoti xoja Mir Ali ibn Ilyos Tabriziy ko'chirgan, Junayd Naqqosh tasvirlar bilan bezagan, Britaniya muzeyida saqlanayotgan "Xamsa"si va Istanbulda 1398-yili xattot Mansur ibn Muhammad Varqa ko'chirgan 12 ta miniatyura, musulmon san'ati koshonasida saqlanayotgan tazkira qo'lyozmasini eslatadi.

G.A.Pugachenkova Amir Temur davrida Samarqandda miniatyura maktabi shakllanganini yozma manbalar (Ibn Arabshoh, Mirzo Haydar) ma'lumotlariga tayanib asoslaydi va Samarqandda ijod qilgan rassom Xoja Abdulhay Naqqosh, Shayx Mahmud Taliliy, Pir Ahmad Bog'ishamoliyning nomlarini aniqladi. Jumladan, Istanbul va Berlinda saqlanayotgan "Muraqqa"lardagi rasmlar, Temuriylar shajarasi, Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" qo'lyozma rasmlari, Xalil Sulton tasvirini aniqlab, badiiy xususiyatlarini tahlil qilib, Amir Temur davrida o'ziga xos miniatyura maktabi uslubi shakllanganini ko'rsatadi¹⁹. "Amir Temur jahon tarixida" nashrida musavvir Xoja Abdulhay, Junayd Bag'dodiy, Shayx Mahmud Taliliy, Pir Ahmad Bog'ishamoliy va ularga nisbat berilgan rasmlarning badiiy xususiyatlari o'rganilgan²⁰.

¹⁸ Ashrafiy M. Temur va Ulug'bek davri Samarqand miniatyurasini. – T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996. – B. 8–9, 12, 15, 16.

¹⁹ Axmedov B., Mukminova P., Pugachenkova G. Amir Temur ... – S. 198–199.

²⁰ Amir Temur jahon tarixida ... Muxarrirlar: X. Nurmuhammedov va bo'sh. 2001. – B. 161.

A. Umarov Amir Temur davri musavvirlik san'ati haqida fikr yuritar ekan Ibn Arabshoh, Vosifiy, Navoiy asarlariga murojaat etadi va musavvirlar, naqqoshlar, hunarmandlar haqida ma'lumot beradi²¹.

Miniatyura san'atiga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mustaqillik yillarida O'zbekistonda chop etilgan ishlarda Amir Temur zamonida mahobatli devoriy rasmlar va nafis mo'jaz miniatyuralar yaratilgan, ularning bir qismi rasmi qo'lyozmalar shaklida bizgacha yetib kelgan, degan fikr ilgari surilgan.

G.A.Pugachenkova Amir Temur davri miniatyura san'atini o'rganar ekan, avvalgi davr tasviriy san'ati davomi sifatida o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab, rasmlar tahlilini yozma manbalar asosida tadqiq etgan. Amir Temur davrida yaratilgan nafis rasmi qo'lyozma namunalari bo'lgan noyob san'at obidalarining jahon muzeylari va kutubxonalarida mavjudligini G.A.Pugachenkova, N. Norqulov aniqlaganlar. Shuningdek, Amir Temur davrida mahalliy an'analar zahirida yangi uslub yaratilgani, badiiy hunarmandchilik asarlari yuqori saviyaga ko'tarilganligi, Sohibqironning bu boradagi homiylikiga alohida e'tibor berilganini mustaqillik davri tarixshunosligining yutug'i sifatida ko'rsatishimiz mumkin.

Amir Temur saltanatida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot, Movarounnahr xalqlarining XIV asrlardagi ijtimoiy hayoti yozma manbalar asosida qiziqarli yoritilgan. Ilmiy izlanishlarda Amir Temurning ilm-fan va madaniyat homiysi sifatidagi bunyodkorlik faoliyatiga haqqoniy baho berilgan.

Movarounnahrning XIV-XV asr boshidagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga oid izlanishlar.

Amir Temur davridagi Movarounnahr xalqlarining hayoti va turmushi, XIV-XV asrlarda o'lkadagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar mohiyati masalasi boshqa mavzularga nisbatan olimlar tomonidan o'rganilgan muammolar qatoriga kiradi. Shuning uchun mustaqillikning dastlabki yillaridanoq bu masalani yanada chuqurroq o'rganishga e'tibor kuchaydi. Xususan, R.G.Mukminova manbalarni

²¹ Umarov A. Musavvirlik san'ati haqida // Amir Temur va temuriylar davrida madaniyat va san'at. – T.: 1996. B. 19-33.

to'plash va ularni tahlil qilish asosida Amir Temur davri Movarounnahrda ijtimoiy-iqtisodiy hayotni yoritishga harakat qildi²². Mustaqillik yillarida esa R.G.Mukminova mavzuni yangicha nuqtayi nazardan tahlil etganini kuzatish mumkin. Xususan, uning izlanishlari Movarounnahrda qishloq xo'jaligining ahvoli, agrar munosabatlari dehqonchilik, chorvachilik, yerga egalik va hunarmandchilik masalalariga bag'ishlandi.

Amir Temurning hokimiyatga kelishi va markazlashgan davlat barpo etilishi bilan qishloq xo'jaligini rivojlantirishga intilish kuchayganligi, bunda sug'orish inshootlarining qurilishiga katta e'tibor berilganligini qayd etish lozim. Shuningdek, dehqonchilikda turli ekinlar, Movarounnahr viloyatlarining joylashuviga qarab yetishtirilgan hosillar haqida muallif tomonidan to'liq ma'lumotlar beriladi. Jumladan, Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo vohasida bug'doy, Samarqandda guruch, Balx atrofi, Shahrisabz yaqinida paxta ekinlari yetishtirilgan. Xorazm, Farg'onada jo'xori, arpa, tariq ekilgan bo'lsa, mosh va no'xat yetishtirish esa barcha hududlar uchun xos bo'lgan²³. R.G.Mukminova ko'plab manbalarni tahlil qilish asosida Amir Temur davrida yerga egalik qilish shakllarini bir necha toifa, ya'ni davlat, mulk va vaqf yerlariga bo'linganligini ta'kidlaydi. Ma'lumki, Amir Temur va Temuriylar davrida davlat yerlarini in'om qilish – suyurg'ol etib berish keng tus olgan edi. R.G.Mukminovanning taxminicha, Amir Temurning ajdodlari suyurg'ol asosida Kesh (Shaxrisabz) viloyatiga egalik qilganlar. Olimaning bunday xulosaga kelishiga sabab, o'rta asr mualliflari, xususan, Mahmud ibn Valining "Oliy hazratlarining baxtli tug'ilishi, ikki baxtli yulduz sohibi Amir Temur Ko'ragonning joyi Keshda edi va uning avlodlari o'sha viloyatda merosxo'rlik huquqiga ega edilar"²⁴, degan fikrlari turtki bo'ldi. Demak, suyurg'ollik Amir Temurgacha ham mavjud edi va uning hukmronligi davrida u keng rivojlandi. Muallif, "Temur shaxsan suyurg'ollik egaligining vorislik

²² Мукминова Р.Г. Темур ва Улуғбек даврида ижтимоий-иқтисодий ҳаёт // Темур ва Улуғбек даври тарихи. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1996. – Б. 113-164.

²³ Мукминова Р.Г. Темур ва Улуғбек даврида ижтимоий-иқтисодий ҳаёт // Темур ва Улуғбек даври тарихи ... Бош муҳаррир А. Асқаров. Масъул муҳаррир О. Одилхон. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1996. – 264 б 52

²⁴ Ўша жойда.

bo'yicha doimiy o'tishini nazarda tutmagan. Lekin, sohib va ma'muriy shaxslarni tayinlash huquqi bo'lgan suyurg'ollik tizimi Temuriylar davlatini yemirilishiga olib keldi"²⁵, degan to'g'ri fikrni bildirdi. Darhaqiqat, aynan suyurg'ol tizimi XV asr oxirida Movarounnahr siyosiy hayotidagi parokandalikning bosh sababchisi bo'ldi.

R.G.Mukminova O'rta Osiyo xalqlarining turmush tarzi, XIV – XV asrlar o'lkadagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarini yoritarkan ekan, tadqiqotlarida Amir Temurning markazlashgan davlat barpo etishi bilan ijtimoiy-iqtisodiy hayot yuksalishi sharoiti va sabablarini ham o'rgangan²⁶.

Yuqoridagilarning barchasi Movarounnahrning iqtisodiy ko'tarilishining natijasi bo'lgan. Savdo yo'llarini obodonlashtirish va nazorat qilib turish ko'p jihatdan harbiy to'qnashuvlarga olib kelgan.

1999-yilda rus tilida nashr qilingan "Amir Temur" kitobining "Amir Temur davri Movarounnahrda ijtimoiy iqtisodiy hayot" nomli ikkinchi bobi²⁷ R.G.Mukminova tomonidan tayyorlandi va u 1996-yilda chop etilgan "Temur va Ulug'bek davri tarixi" kitobidagi muallifni o'zbek tilida yozgan variantining tarjimasi bo'ldi.

Qayd etilgan kitoblarning mazkur bobidagi "Savdo yo'llari" qismi G.A'zamova tomonidan tayyorlandi. Tadqiqotda Samarqand va Buxorodan chiqqan karvonlarning savdo yo'nalishlarini shartli ravishda ikki guruhga ajratib, ya'ni janub va shimolga olib boruvchi yo'llar misolida tahlil qilib berildi. Muallif, "O'z oldiga buyuk davlat yaratishni maqsad qilgan Temur o'sha paytdagi karvon yo'llarining ahamiyatini bilgan edi va undan o'z tashqi siyosatida mohirlik bilan foydalandi"²⁸, degan to'g'ri ilmiy xulosaga keldi. G. A'zamova savdo yo'llarining

²⁵ Ўша жойда.

²⁶ Темур ва Улуғбек даври тарихи ... Бош муҳаррир А. Асқаров. Масъул муҳаррир О. Одилхон. – Т.: Қомуслар Бош таҳририйати, 1996. – 264 б – Б. 113-164.

²⁷ Ахмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. Амир Темур. – Т.: Университет, 1999. – С. 62-145.

²⁸ Темур ва Улуғбек даври тарихи ... Бош муҳаррир А. Асқаров. Масъул муҳаррир О. Одилхон. – Т.: Қомуслар Бош таҳририйати, 1996. – 264 б – Б. 154-164.

mamlakatni tashqi dunyo bilan siyosiy, iqtisodiy, madaniy va harbiy maqsadlarda bog‘laganiga ham misollar keltiradi²⁹.

Amir Temur davridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot masalalariga doir mulohazalarni A.Muhammadjonovning “Temur va temuriylar saltanati” tarixiy ocherkida kuzatamiz. Keng kitobxonlar ommasiga havola etilgan ushbu kitobda Movarounnahr va Xuroson yerlarida Temur va Temuriylar saltanatidagi xo‘jalik hamda yer egaligi masalalari tahlil etiladi. Muallif “Temur ayniqsa Samarqand vohasi, poytaxt va uning tevarak-atrofining sug‘orilib obod etilishiga alohida e‘tibor beradi”³⁰, degan fikrni misollar bilan isbotlab bersa-da, manbalarga iqtiboslar berilmaganligi sababli, uning qaysi adabiyotlarni tahlil etganligini aniqlash qiyin. Shuningdek, kitobda hunarmandchilik, savdo va pul munosabatlari, asosan, XIV asr oxiri XV asr boshlari davriga murojaat etilgan. R.G.Mukminovdan farqli o‘laroq, A.Muhammadjonov Movarounnahr va Xurosonda yer va mulkchilikni to‘rt shakli, “mulki devoniy” – davlat yerlari, “mulk” – xususiy yerlar, “mulki vaqf” – madrasa va ibodatxonalar tasarrufidagi yerlar va “jamoat yerlari”³¹ mavjudligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, Temuriylar davrida davlat yerlarini suyurg‘ol tarzida in‘om qilish keng tus oldi. Jamoat yerlari mulkchilikning qadimiy turlaridan bo‘lib, ular ko‘proq tog‘oldi nohiyalarning suvga tanqis joylarida birmuncha keng tarqalganligini qayd etadi. Lekin bir vaqtning o‘zida, bu fikrga qarshi o‘laroq, “mulkchilikning bunday turi Temuriylar hukmronligi davrida unchalik keng tarqalmagan bo‘lsa-da, har qalay mavjud edi”³², degan mulohazalarni bildiradi. A. Muhammadjonov Amir Temur va Temuriylar davrida savdo aloqalariga ham to‘xtalar ekan, “bu davrda Temur va uning mahalliy noiblari Xitoy va Hindistonda O‘rta Osiyo orqali Yaqin Sharq va Yevropa mamlakatlariga yo‘nalgan asosiy xalqaro savdo “Buyuk ipak yo‘li”ni egallab, savdo karvonlari qatnovi xavfsizligini ta’minlashda muhim chora-tadbir ko‘radilar va Sharq bilan G‘arb o‘rtasida savdo-sotiq hamda elchilik aloqalarini

²⁹ Ахмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. Амир Темур ... (Савдо йўллари – Г.А. Аъзамова томонидан ёзилган). – С. 126-141.

³⁰ Муҳаммаджонов А. Темур ва темурийлар салтанати. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1996. – Б. 65.

³¹ Муҳаммаджонов А. Темур ва темурийлар салтанати. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1996. – Б. 65-68.

³² Ўша жойда. – Б. 70-71.

har tomonlama rivojlantirishga g‘oyat katta e’tibor beradilar”, degan fikri diqqatga sazovor.

“Amir Temur jahon tarixida” kitobida Amir Temur davri iqtisodiy va savdo aloqalari alohida bobida “hunarmandlik va hunarmandlar”, “ijtimoiy hayot va obodonchilik”, “yer egaligi, moliya va soliq turlari” qismlariga bo‘lib yoritib berildi³³. Aytish joizki, mualliflar jamoasi tarkibida R.G.Mukminova, A.Muhammadjonov, E.V.Rtveladzelarning borligi bu bob ular tomonidan yozilganligini ko‘rsatadi. Kitobda Amir Temurning yagona mustahkam saltanatni shakllantirish strategiyasida moliya muammolari o‘zining muhimligi bilan ajralib turar edi³⁴, degan fikrga alohida qayd etiladi. Darhaqiqat, moliya davlat pul resurslarining markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan fondlarini vujudga keltirish, taqsimlash, ulardan foydalanishdagi iqtisodiy munosabatlarni ifoda qiladi. Mualliflar “Amir Temur avvalo davlat moliyasining mo‘g‘ul va boshqa bosqinchilarga qaramligini uzil-kesil tugatdi, ulkan davlatning mustaqil davlat moliyasini yaratdi va uni muttasil takomillashtirib bordi, markazlashtirilgan davlat tarkibiga kirgan barcha mamlakatlar moliyasini bir tizimga birlashtirdi va ularni ma’muriy boshqarish talablari asosida idora qilish usullarini joriy etdi”³⁵, degan xulosaga keldilar.

Amir Temur davlatida budjetning mavjudligi masalalari, xazinaning chiqim qismi uchun soliqlar yig‘ishning barqaror tizimi ishlab chiqilgani, ma’lum soliq siyosati olib borilgani numizmat olim I.To‘xtiyevning tadqiqotida yoritildi. Tadqiqotchi 20 dan ortiq soliqlar turi mavjudligini qayd etar ekan, ularning asosiylarini sanab o‘tadi: sar shumor – jon boshiga to‘lanadigan soliq, miqdori 1 dinordan 10 dinorgacha bo‘lgan, aholining hamma tabaqasiga tarqalgan va boylik darajasiga qarab aniqlangan; xarj – yer solig‘i bo‘lib, olingan hosilning uchdan bir qismiga teng bo‘lib, pul yoki mahsulot shaklida olingan; sar daraxt – mevali daraxtlar va uzumzor uchun to‘lanadigan soliq, pul shaklida olingan; dudi – tutun solig‘i, har bir uy yoki hovlidan o‘z ehtiyojlari uchun tayyorlanadigan

³³ Amir Temur jahon tarixida. – Muharriplari: X. Nurmuhammedov va boshq T.: Shark, 2001. – B. 92-111.

³⁴ Usha joyda. – B. 105.

³⁵ Amir Temur jahon tarixida ... Muharriplari: X. Nurmuhammedov va boshq T.: Shark, 2001. – B. 92-111.

o'tindan foydalanilganligi uchun soliq, mahsulot shaklida, keyinchalik esa pul shaklida olingan; avariz – favqulodda soliq, shahar yoki qishloq aholisidan urush chiqimlarini va saroyda o'tkaziladigan bayramlarni qoplash maqsadida olingan; uloq – davlat xizmatidagi odamlarga beriladigan ot; mir hazaron – ma'lum bir joyda yashovchi aholidan shu yerdagi qo'shinni ta'minlashga olinadigan soliq³⁶.

I.To'xtiyev "Tuzuklar"ga murojaat qilgan holda, Amir Temur pul siyosatini Movarounnahrning iqtisodiy rivojlanishi bilan mutanosib olib borgani, ayrim hollarda dehqonlar xarj solig'idan butunlay ozod etilganini isbotlashga urinadi. Tadqiqotchining fikricha, Amir Temurning iqtisodiyot islohotchisi sifatidagi faoliyati haqida juda oz aytilgan. Fikrimizcha, aynan shu sohadagi tadqiqotlarni kuchaytirish orqali Amir Temur iqtisodiy siyosatini, xususan pul-moliya tizimining rivojlanishi, ayniqsa, pul siyosatining mintaqa iqtisodiy yuksalishiga ta'siri jarayoni masalalariga oydinlik kiritish zarur. Chunki Amir Temur pul-moliya siyosati orqali o'z saltanatini mustahkamlash uchun har tomonlama tashqi savdoni rivojlantirib, Vizantiya, Genuya, Ispaniya, Fransiya, Angliya, Xitoy, Hindiston bilan iqtisodiy aloqalarni kuchaytirishda Buyuk ipak yo'lidan foydalangan.

Mustaqillik davrida amalga oshirilgan tadqiqotlarda Amir Temurning keng ko'lamda olib borgan obodonchilik ishlariga urg'u berilar ekan, ayniqsa bog'dorchilikning san'at darajasigacha ko'tarilganligi alohida ta'kidlanadi. Xususan, O'.Alimovning maqolasida Samarqand bog'larining ikki xil usulda, ya'ni geometrik shaklda va tabiat manzaralari asosida tashkil topganligi haqida yoziladi³⁷. Muallifning fikricha, bog'larni yaratgan ustalar har tomonlama me'morchilik sohasidagi bilimlar va dehqonchilik madaniyatidan yaxshi xabardor bo'lganligi bois, bog'-saroylar katta mahorat bilan barpo etilgan. Shu bilan birga, garchi bu oromgohlarni barpo etishdan maqsad madaniy hordiq chiqarish bo'lsa-da, har ehtimolga qarshi, u yerda mudofaa choralari ham ko'rilgan. Bog'lar zarurat

³⁶ Тўхтиев И. Темурийлар сулоласининг тангалари. – Т.: 1996. – Б. 14;

³⁷ Алимов Ў. Амир Темур даврида боғчилик санъати // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари. ... – Б. 107-108; Ўша муаллиф. Амир Темур даврида боғдорчилик // Амир Темур сабоқлари: 1. Амир Темур ва инсон манфаатлари. Халқаро илмий конференция материаллари. Т.: 1997. – Т.: Шарқ, 1998. – Б. 51.

tug‘ilganda harbiy lager, istehkom vazifasini ham o‘tagan edi. Bog‘lardagi favvoralar, sun‘iy bunyod etilgan sharsharalar, hovuzlar haqidagi ma‘lumotlarni O‘.Alimov ko‘proq Rui Gonsales de Klavixo kundaliklariga suyangan holda yoritib berdi³⁸.

Yuqorida qayd etilgan “Amir Temur jahon tarixida” nashrining “Bog‘ tuzish san‘ati” qismida, Amir Temurning bu sohaga alohida e‘tibor berib, uning farmoni bilan ko‘plab bog‘lar yaratilgani haqida ma‘lumotlar keltiriladi³⁹. Xususan, Bog‘i Jahonnomo, Gulbog‘, Bog‘i Dilkusho, Bog‘i Chinor, Bog‘i Shimol, Bog‘i Bihisht, Bog‘i Nav nomli bog‘larning yaratilishi tarixi, joylashgan o‘rni, tuzilishi, bezagi to‘g‘risidagi tafsilotlar keltiriladi. N. Norqulov mazkur bog‘larni muayyan tartibda, yagona tizim asosida yaratilganini qayd etar ekan, bunda ko‘proq o‘sha davr bog‘dorchilik mutaxassisi Niyoziy tomonidan yaratilgan “Irshod uz-ziroat fi ilm ul hirosat” (“Ekin ekish yo‘riqlari dehqonchilik ilmida”) kitobidan foydalanganini aytadi⁴⁰. Ammo asar, asosan, Temuriylar davriga tegishli ekanligiga qaramay, mavzuning tarixshunosligini yoritishda ahamiyatga ega.

A.O‘rolov va M.Hojixonovlar tadqiqotida chorbog‘larning qurilgan sanasi, kimga atab va qaysi voqea munosabati bilan yaratilganiga e‘tibor qaratiladi va Amir Temurning Markaziy Osiyo bog‘dorchilik san‘atini rivojlantirishdagi rolini ochib berishga harakat qilganlar⁴¹.

N.Muhammadxo‘jayeva eng mashhur bog‘lardan biri – “Bog‘i Dilkusho” tarixiga oid yozma ma‘lumotlar va tadqiqotlarni tahlil etar ekan, Samarqand shahri tevaragida bunyod etilgan bog‘lar o‘n ikkita bo‘lganligini ta‘kidlaydi⁴².

Tadqiqotlarda Amir Temur qurdirgan bog‘lar jahon bog‘dorchilik san‘atiga hissa bo‘lib qo‘shildi, degan fikr ustuvorlik qiladi. Ularda yozma manbalardagi ma‘lumotlar va miniatyuralardagi bog‘lar tasviri asosida ba‘zan afsonaviy Eram bog‘lariga tenglashtiriladi, lekin bog‘-saroylarning o‘ziga xos xususiyatlari

³⁸ Ўша жойда. – Б. 52-53. 120 Амир Темур жаҳон тарихида ... Мухаррирлар: Ҳ. Нурмухамедов ва бошқ Т.: Шарқ, 2001. – Б. 152.

³⁹ Амир Темур жаҳон тарихида ... Мухаррирлар: Ҳ. Нурмухамедов ва бошқ Т.: Шарқ, 2001. – Б. 152

⁴⁰ Норқулов Н. Темурийлар даври маданияти тарихидан лавҳалар. – Урганч.: Хоразм, 1996. – Б. 20–22.

⁴¹ Ўролов А., Ҳожихонов М. Темурийлар маънавияти ва маданият. – Самарқанд: Суғдиёна, 1996. – Б. 68-80.

⁴² Муҳаммадхўжаева Н. Боғи Дилкушо тарихига оид ёзма маълумотлар ва тадқиқотлар // Амир Темур сабоқлари: 1. Конференция материаллари ... – Б. 57-61

ko'rsatilmagan. Fikrimizcha, keyingi tadqiqotlarda bog'larning hovuzlari, me'moriy inshootlari, ariqlari, umuman flora va faunasi kabi boshqa tafsilotlari bilan birga chizma-tasvirlarini yaratish ishlariga e'tibor berish kerak. Umuman, Amir Temur saltanatida ijtimoiy-iqtisodiy hayot tarixshunosligi tahlilidan ma'lumki, mavjud ma'lumotlar o'lkaning XIV-XV asrdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayoti haqida umumiy tasavvur beradi. Bu sohadagi izlanishlarni davom ettirish va maxsus ilmiy tadqiqot sifatida kengroq o'rganish lozimligi hozirgi kundagi dolzarb masalalardan biri bo'lib hisoblanadi.

Xulosa sifatida ta'kidlash joizki, o'rganilayotgan davr tadqiqotlarida Amir Temur hayoti va faoliyati davomida ilm-fan va madaniyat rivojining yuqori darajaga ko'tarilganligi va uning keyingi taraqqiyoti uchun asos bo'lgani, Eron, Xitoy, Hindiston, Arab mamlakatlarining madaniy an'analari bilan mahalliy, ya'ni Markaziy Osiyo madaniyatining turli qirralari bilan birikib uyg'unlashuvi jarayonida yangi uslub shakllangani e'tirof etilganini ko'rsatish mumkin. Ushbu asosda Temuriylar davri fan va madaniyat rivoji "Renessans" deb tan olinganligi isbotlandi. Shu bilan birga mustaqillik yillarida mazkur sohaga faqat umumiy baho berilganligini va mavzu maxsus ilmiy tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmaganini ta'kidlash joiz. Fikrimizcha, yozma manbalar asosida olingan ma'lumotlarni yanada chuqurroq tadqiq etish, hamda madaniyatning turli qirralariga oid alohida ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Ilm-fan rivojining tadqiqotlarda yoritilishi

Amir Temur ulkan va qudratli saltanat barpo etar ekan, ma'naviy madaniyatning yuksalishi, gullab yashnashi, bunyodkorligiga alohida e'tibor berdi. Shubhasiz, uning tarkibiy qismi sifatida ilm-fan rivoji ham Sohibqironning amalga oshirgan ishlari qatorida o'z salmog'i bilan ajralib turadi. Tabiiyki, mustaqillik yillari tarixshunosligida Amir Temur va Temuriylar davri ilm-fani rivoji bevosita Temuriylar davri bilan uzviy ravishda o'rganildi. Chunki ilm-fan ravnaqi jamiyat va davlat taraqqiyotiga xizmat etishini yaxshi tushungan Sohibqiron noyob iste'dod va qobiliyat egalarini muhofaza qilish, ijodlari uchun

shart-sharoitlar yaratib berishga alohida e'tibor berdi. Shuning uchun ham u o'zining "Tuzuklari"da qayd etilgan 12 toifa va tabaqaning ikkinchisiga aqlli kishilar va kengash sohiblarini kiritdi va ularni e'tiborli shaxslar deb bildi⁴³. Madrasalar, kutubxonalar, maktablar barpo etildi. Buning natijasi o'laroq, Temuriylar davrida ilm-fan ravnaq topib, bu jahon tarixida "ikkinchi renessans" davri nomi bilan tilga olindi.

Ma'lumki, YUNESKO qarori bilan 1996-yil Amir Temurning 660 yillik yubileyi munosabati bilan Parij shahridagi YUNESKO bosh qarorgohida "Temuriylar davrida fan, madaniyat va ta'lim ravnaqi" mavzusida ilmiy anjuman hamda ko'rgazma bo'lib o'tdi. Bu tadbir xalqaro jamoatchilikni Amir Temurdek buyuk shaxsning jahon sivilizatsiyasi va madaniyati rivojiga qo'shgan munosib hissasini yuksak baholanganidan dalolat edi. Shu yili Toshkentda o'tkazilgan "Amir Temur va uning jahon tarixidagi o'rni" mavzusidagi xalqaro konferensiya⁴⁴dagi qator ma'ruzalar ham Amir Temur davri ilm-fan ravnaqi masalalariga bag'ishlandi. Xususan, D.Yusupova, A.Xasanov, M.Xayrullayev, N.Norqulov, E.Karimov kabi tarixchilar Temuriylar davri madaniyati, ilm-fani yuksalishini bevosita Amir Temur nomi bilan chambarchas bog'ladilar. A.Xasanovning "Amir Temur va Ibn Xaldun" maqolasida, 1401-yilning yanvar-fevral oylarida Damashq qamal qilingan va ishg'ol etilgan paytda Amir Temur bilan uchrashgan o'z davrining yirik mutafakkiri Ibn Xaldunning "Ta'rif bi Ibn Xaldun" (Ibn Xaldunning tarjimayi holi) qo'lyozmasidagi qimmatli faktlarga e'tibor qaratildi. Uning qimmatli tarafi shundaki, qo'lyozma Ibn Xaldun hayotlik paytida yozilgan. A.Hasanov, Sohibqiron va mutafakkirning 35 kun qamal davomida suhbat qurganliklariga urg'u berib, "Amir Temur yirik sarkarda va davlat arbobi bo'libgina qolmay, balki o'z davrining ma'rifatli kishilaridan biri bo'lgan"⁴⁵, degan xulosani beradi va tarjimayi hol qo'lyozmasini Amir Temur davri tarixi to'g'risida qimmatli manba sifatida ilmiy doiraga kiritish taklifini

⁴³ Temur tuzuklari / Форсчадан А. Соғуний ва Ҳ. Кароматов таржимаси. Сўз боши ва масъул муҳаррир Муҳаммад Али. – Т.: Шарқ, 2005. – Б. 76.

⁴⁴ Amir Temur va uning jahon tarixidagi ўрни. Халқаро конференция тезислари.

⁴⁵ Ҳасанов А.А. Amir Temur va Ibn Xaldun // Amir Temur va uning jahon tarixidagi ўрни. Халқаро конференция тезислари... – Б. 20-21.

beradi. Akademik M.M.Xayrullayev “Temur va temuriylar davrida madaniyat gullab-yashnashining asosiy omillari”⁴⁶ nomli tezisida madaniy-ma’naviy taraqqiyotning asosiy yo’nalishi sifatida iqtisodiy-siyosiy o’zgarishlar, boy madaniy zaminga asoslanganligi, boshqa davlatlar bilan madaniy aloqalarning tiklanganligi, so’fiylik, jumladan, naqshbandiylik bu davr madaniyatining yuksalishida g’oyaviy omil bo’lib xizmat qilganligini alohida ta’kidladi. E.Karimov Amir Temur davrida ma’naviy-diniy tafakkurning rivojlanishida so’fiylik ta’limotining rivojlanganiga to’xtaladi. Xususan, tadqiqotchi Amir Temur zamondoshlari Abdul Malik, Nuriddin Basir, Bahovuddin Naqshband, Xo’ja Ali kabi tariqat shayxlari nomlarini tilga oldi⁴⁷. “Amir Temur ilm-fan va san’at homiysi” tezisining muallifi N.Norqulov: “Amir Temur olimlar bilan suhbat va bahslar uyushtirishni yaxshi ko’rgan. G’oliblarga u qimmatbaho tuhfalarni bergan. Sohibqironning hayotlik paytidayoq uning saroyidagi olimlar ilmiy kashfiyotlar bilan shuhrat qozonganlar. Bular qatoriga nasta’liq xatining kashfiyotchisi Mirali Xattotni, o’n ikki maqom ijodkori, musiqa nazariyotchisi Abdulqodir Marog’iyini, buyuk riyoziyotchi G’iyosiddin Jamshidni, munajjim Sayyid Sharif Jurjoniyni, faylasuf, qomusiy olim Sa’diddin Taftazoniyni, Xoja Muhammad Porsoni kiritish mumkin”⁴⁸, deb qayd etadi. Shuningdek, N.Norqulovning “Temuriylar davri madaniyati tarixidan lavhalar”⁴⁹ nomli risolasida yuqoridagi olimlar hayoti va ijodi to’g’risidagi ma’lumotlar nisbatan mukammal berilgan bo’lib, muallif ular orqali Amir Temurni ilm-fan va san’at homiysi, Temuriylar davri renessansining asoschisi, degan xulosaga keladi. N.Norqulov Sa’diddin Taftazoniyning faoliyatiga e’tibor qaratib, uning fiqhga oid asarlarini keltiradi⁵⁰. B.Ahmedov Sa’diddin Taftazoniyning nafaqat fiqh ilmi bo’yicha, balki tilshunoslik, mantiq, geometriya, arifmetika kabi sohalar bo’yicha ham asarlari borligini qayd etgan⁵¹.

⁴⁶ Хайруллаев М.М. Темур ва Темурийлар даврида маданият гуллаб-яшнашининг асосий омиллари // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари .– Б. 51-53.

⁴⁷ Каримов Э. Темур ва темурийлар даврида маънавий, диний тафаккурнинг ривожланиши // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари ... – Б. 77.

⁴⁸ Норқулов Н. Амир Темур илм-фан ва санъат хомийси // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари ... – Б. 71.

⁴⁹ Норқулов Н. Темурийлар даври маданияти тарихидан лавҳалар ... – Б. 25-36.

⁵⁰ Ўша жойда. – Б. 31-36.

⁵¹ Ахмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. Амир Темур ... – С. 233.

“Temuriylar bunyodkorligi davr manbalarida” deb nomlangan to‘plamda Amir Temurning ilm-fanga, olimlarga bo‘lgan munosabati masalalari fors va arab manbalaridan o‘zbek tiliga o‘girildi. Jumladan, A.O‘rinboyev “Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma”sidan⁵², “Abdurazzoq Samarqandiyning “Matla’i sadayn va majma’i bahrayn”dan⁵³, D.Yusupova “Fasih Ahmad Xavofiyning “Mujmali Fasihiy”dan⁵⁴, U. Uvatovning “Ibn Arabshohning Temur va temuriylar davri madaniy hayoti haqida”⁵⁵, O.Bo‘riyevning “Hofizi Abru “Geografiya”sidan⁵⁶, “Zayli Zafarnomai Shomiy”dan⁵⁷, Hofizi Abruning “Zubdat at-tavorix”dan⁵⁸ A.O‘rinboyev va O.Bo‘riyev hamkorlikda Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”sidan⁵⁹, G‘.Karimov Muiniddin Natanziyning “Muntahab at-tavorixi Muiniy”dan⁶⁰ mavzu doirasidagi ma’lumotlarni kitobxonga taqdim etdilar. Amir Temur davri ilm-fan taraqqiyoti sababi, xususiyatlari tahlil etilgan M.M.Xayrullayev va H.Aliqulovning maqolasida XIV-XV asrlarda O‘rta Osiyoda madaniyat oldingi davrlarga nisbatan o‘ziga xos ravishda taraqqiy etgani, san’at va ilm-fanning deyarli barcha sohalari rivojlangani, bu davrdagi madaniy ko‘tarinkilik o‘zining xarakteri, yo‘nalishi jihatidan IX-XII asrlardagi O‘rta Osiyo Uyg‘onish davrining qonuniy davomidir, deyiladi⁶¹. A.O‘rinboyev Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asaridan keltirgan tarjima – lavhada Amir Temur o‘z davri olimlaridan davlat bobida amaliy maslahatlar berishni talab qilgani haqida so‘z boradi. Jumladan, “...Sohibqiron hazratlari bu haqda tildagina aytish bilan kifoyalani qolishni istamay, ...ulamolarga qarab: “O‘tgan asrlardagi ulamolar

⁵² Ўринбоев А. Низомиддин Шомий “Зафарнома”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1997. – Б. 6-41.

⁵³ Ўринбоев А. Абдураззоқ Самарқандий. “Матлаъи садайн ва мажмаъи баҳрайн”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида ... – Б. 113-157.

⁵⁴ Юсупова Д. Фасих Аҳмад Хавофий, “Мужмали Фасихий”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида Б. 98-112.

⁵⁵ Уватов У. Ибн Арабшоҳ. Темур ва темурийлар даври маданий ҳаёти ҳақида // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида ... – Б. 158-165.

⁵⁶ Бўриев О. Ҳофизи Аbru “География”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида ... – Б. 62.

⁵⁷ Бўриев О. “Зайли Зафарномаи Шомий”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида . – Б. 75-80.

⁵⁸ Бўриев О. Ҳофизи Аbru “Зубдат ат-таворих”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида ... – Б. 81-83.

⁵⁹ Ўринбоев А., Бўриев О. Шарафиддин Али Яздий “Зафарнома”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида ... – Б. 85-97.

⁶⁰ Каримов Ғ. Муиниддин Натанзий. “Мунтахаб ат-таворихи Муиний”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида ... – Б. 56-60.

⁶¹ Хайруллаев М., Алиқулов Ҳ. Темур даври маданияти // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида ... – Б. 36.

sultonlarga yaxshilik va adolat bobida yo‘l ko‘rsatganlar, siz nega menga rahnamolik qilmaysizlar va men bajarishim vojib va lozim bo‘lgan narsalarni menga aytmaysizlar”⁶², degan murojaatiga alohida urg‘u beriladi. “Amir Temur va Ulug‘bek zamondoshlari” deb nomlangan to‘plamda A.Habibullayev arab olimi Ibn Xaldunning “Tarjimai hol” asaridan ma‘lum qismlarni tarjima qilib, Amir Temurning olimlarga munosabatini ko‘rsatishga harakat qildi⁶³. Shuningdek tadqiqotchi o‘sha davrning yirik olim va fuzalolaridan Qozi Burhoniddin ibn Muflih, xorazmlik faqih Abduljabbor Ibn an-Nu‘mon, shofi‘iylar qozisi Sadriddin al-Munoviy, qustantaniyalik xatib, munajjim Abu Ali Badis, tabib va munajjim Ibn Zarzar al-Yahudiy, shayx va imom Muhammad Ibn Ibrohim al-Obiliy, mag‘riblik avliyo shayx Abu Ya‘qub al-Bodisiyning nabirasi Yahyo ibn Abdullohning⁶⁴. Yana bir muhim tomoni, Ibn Xaldunning Amir Temur bilan geografiya, tarix sohalaridagi, chunonchi, tarixiy shaxslar Afrosiyob, Xusrav, Qaysar, Iskandar, Buxtannasr, Manuchebr haqidagi suhbatlari yozma manbalarda qayd etilgan ma‘lumotlar asosida taqdim etildi⁶⁵.

U.Uvatov Amir Temurning olimlarga mehribon bo‘lgani, sayidu shariflarni o‘ziga yaqin tutgani, ulamo va fuzaloga to‘la-to‘kis izzat ko‘rsatib, ularni har qanday kimsadan batamom yuqori ko‘rib, ularning har birini o‘z martabasiga qo‘ygani to‘g‘risida yozadi. Jumladan, saroy munshiysi va xattoti Mavlono Shamsiddin haqida shunday ma‘lumotlar keltirilgan: “Amir Temurning devoni munshiysi “kotib us-sirr” Mavlono Shamsiddin bo‘lib, u o‘z davrining qozisi-yu, zamonining fozili edi, insho xabarlarini tuzishda forsiy va arabiyda xohlagancha tasarruf yuritardi. Qalamining tig‘i o‘z iqlimlari fathida maxdumi (Temur)ning nayzasidan ham o‘tkir edi. Temur vafotidan keyin u (bu ishdan) o‘zini chetga olib, adabiyot bisotini yig‘ishtirdi. Shunda unga: “Chehralar shodlandi, sen ham

⁶² Хайруллаев М., Аликулов Х. Темур даври маданияти // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида ... – Б. 51.

⁶³ Ҳабибуллаев А. Ибн Халдун. “Таржимаи ҳол”дан // Амир Темур ва Улуғбек замондошлари хотирасида. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – Б. 32. 62 Sohibqiron haqidagi fikrlarini keltiradi

⁶⁴ Ҳабибуллаев А. Амир Темур ва Ибн Халдун. – Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт нашриёти, 2004. Б. 12-15.

⁶⁵ Ўша жойда. – Б. 16-20. 147 Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихидан // Амир Темур ва Улуғбек замондошлари хотирасида. – Б. 24-35.

shodlanmaysanmi?” “Ishrat mayi sof bo’ldi (sen ham) ayshu-ishrat qilmaysanmi?”, dedilar. U: “Mening qiymatimni biladigan odam dunyodan o’tdi va endi men boshqalar xizmatida o’z hurmatimni ketkazmayman”⁶⁶, deb javob qiladi. Sharqshunos olim D.Yusupovning tadqiqotlarida, asosan, Xondamir asarlariga murojaat bo’lsa-da, shu bilan birga mavjud manbalarda Temur davri maorifi, ta’lim masalalariga alohida urg’u berildi. Olima bu davr madrasalarini oliy ma’lumot beradigan maskanlar qatoriga kiritadi. Bu yerda yetuk mutaxassislar dars berishganini ta’kidlaydi. Bu xususda “Temur tuzuklari”ga suyanib, “men buyurdimki, mening mulkimda yashashni ixtiyor etgan sayyidlar, tabiblar, mo’ysafidlar, ulamolar, darvishlar hamda barcha rohiblar maosh va nafaqa olsinlar... va nihoyat, madrasa mudarrisleri alohida haq olsinlar”⁶⁷, degan fikrlariga alohida urg’u berildi.

B.Ahmedov Amir Temurning mamlakat obodonchiligi, ilm-fan va madaniyatni taraqqiy ettirishdagi xizmatlarini alohida ta’kidlab, Sohibqiron bu borada hech narsani ayamagani, Movarounnahrda boshqa o’lkalardan nafaqat moddiy boyliklarni, balki hunarmandlar, musavvirilar, me’morlar, olimlarni ham keltirganini qayd etadi hamda, “fan va madaniyat arboblari, hunarmandlar qancha ko’p bo’lsa, hunarmandchilik, madaniyat, ilm-fan ham shuncha tez rivojlanadi, degan o’y bilan shunday qildi”⁶⁸, degan xulosaga keladi. G.A.Pugachenkova ishtirokida yaratilgan monografiyada Amir Temurning ilm-fan taraqqiyotiga qo’shgan xizmati alohida ta’kidlanib, bu davrda ilohiyot, hadisshunoslik, fiqh, riyoziyot, ilmi-nujum, tabobat, tarix, falsafa, badiiy adabiyot, musiqashunoslik, she’riyat rivojlanganligi eslatiladi. Unda ilohiyot olimi Jamoliddin Xorazmiy (vafoti 1427-1428), fiqhshunos olim Abdumalik, Isomiddin Jazoiriy (vafoti 1389), nujum ilmi olimi Mavlono Ahmad, musiqashunos Abdulqodir Marog’iy, Safiaddin va Ardasher Changiy, faylasuflardan Sa’diddin Taftazoniy (vaf. 1389),

⁶⁶ Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихидан // Амир Темур ва Улуғбек замондошлари хотирасида. – Б. 24-35.

⁶⁷ Юсупова Д. Темур ва Темурийлар даврида маориф // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари ... – Б. 68-69.

⁶⁸ Аҳмедов Б. Амир Темур. Тарихий роман. – Т.: Халқ мероси, 1995. – Б. 582.

Mir Said Sharif Jurjoniy shuningdek, mashhur tarixchilardan Nizomiddin Shomiy, Hofizi Abru, Ibn Arabshoh, Sharafiddin Ali Yazdiy nomlari keltirilgan⁶⁹.

A.Ziyo Amir Temur davri fan va madaniyati haqida so‘z yuritar ekan, “...jamiyat va davlat taraqqiyotini, kelajagini fan va madaniyat ravnaqisiz tasavvur qilib bo‘lmasligini Amir Temur yaxshi tushungan. Shuning uchun iste’dod egalari maxsus va doimiy e’tiborga muhtoj va loyiq bo‘lishlari, noyob qobiliyat egalarini muhofaza qilish, ijodlari uchun sharoit yaratish, turmushlarini ta’minlash zarurligini ham u to‘g‘ri anglagan”⁷⁰, degan fikrni bildirdi. Jumladan, u bu xulosalarini Ibn Arabshoh, Muiniddin Natanziy fikrlari bilan isbotlashga harakat qiladi. A.O‘rolov, M.Xojixonov hammuallifligidagi kitobda Sohibqiron davridagi ilm-ma’rifat, ma’naviy, axloqiy masalalariga katta o‘rin berdilar va “Temur davrida Samarqand va Shahrisabz musulmon dunyosining ilm va ma’rifat markazlariga aylangan edi”⁷¹, deb yozadilar. Umuman, Amir Temurning ilm-fan va san’at sohasi fidoyilariga g‘amxo‘rlik va homiylik qilgani mustaqillik yillarida chop etilgan aksariyat tadqiqotlarda alohida ta’kidlangan. “Amir Temur jahon tarixida” nashrida Renessans Amir Temur bunyodkorlik faoliyatining bevosita natijasi ekanligi va shu asosda fan, adabiyot, miniatyura, amaliy san’at, musiqa va tomosha san’ati ravnaq topgani qayd etildi. Chunonchi, ushbu kitobda Amir Temur va Temuriylar davri tibbiyotiga yuqori baho berilib, Sharafiddin Ali Yazdiy, Ibn Arabshoh ma’lumotlariga tayanilgan. “Amir Temur Shom (Suriya)dan Samarqandga o‘zi bilan birga tabiblar sardori Mavlono Jaloliddin, Mavlono Sulaymonlarni olib kelgan. Mavlono Fazlulloh Tabriziy Amir Temurning shaxsiy tabibi bo‘lgan. Bulardan tashqari, Amir Temur saroyida Mavlono Izzadin Ma’sud Sheroziy va Mavlono Farrux kabi mashhur tabiblar ham ijod qilishgan”iga alohida baho berildi⁷².

Amir Temurning yubileyi munosabati bilan xorij tadqiqotchilarining diqqat-e’tibori barcha masalalar qatori, ilm-fan ravnaqiga ham qaratildi. Fransiyada

⁶⁹ Ахмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. *Амир Темур ...* – С. 232-234.

⁷⁰ Зиё А. *Ўзбек давлатчилиги тарихи.* – Т.: Шарк, 2000. – Б. 197.

⁷¹ Ўролов А, Хожихонов М. *Темурийлар маънавияти ва маданияти.* – Самарқанд: Сўғдиёна, 1996. – Б. 59.

⁷² *Амир Темур жаҳон тарихида ...* Мухаррирлар: Х, Нурмухамедов ва бошқ. 2001. – Б. 145.

tashkil etilgan “Temuriylar davri tarixi va san’atini o‘rganish fransuz-o‘zbek madaniy aloqalari Uyushmasi” madaniyatlararo dasturi direktori Dudu Den Sohibqironni fransuz sarkardasi Napoleon bilan qiyoslaydi va Amir Temurning zabt etgan yerlarda binolar qurdirgani, kanallar qazdirib suv chiqartirgani, mamlakatning eng yaxshi ustalari, olim-fozillarini o‘zi bilan birga olib yurib, bebaho binolar bilan ko‘pgina go‘zal shaharlarga bezak qo‘shgan shaxs ekanligini aytadi⁷³. L. Keren Amir Temur bunyodkor, fan va madaniyat homiysi sifatida Sharqdagi Uyg‘onish davrining ikkinchi bosqichini boshlab bergan, bu bilan jahon, xususan, Sharq sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo‘shgan shaxs, degan bahosi ham mavjud. Mustaqillik yillarida xorijiy tadqiqotchilarning o‘zbek tiliga tarjima qilingan asarlarida, chunonchi, ingliz tadqiqotchisi Xilda Xukxem Amir Temurni O‘rta Osiyodagi XIV asrgacha bo‘lgan taraqqiyotning siyosiy, iqtisodiy va madaniy qirralarini o‘z siymosida mujassamlashtirgani, madaniy an‘analarning davomchisi, ma’naviy hayotning yuksak qadriyatlarini egallagan, doimo olimlar davrasida ishtirok etib, elchilardan turli mamlakatlarning hukmdorlari, xalqlarining hayoti, xo‘jaligi, dini haqida so‘rganini ta’kidlaydi⁷⁴. Asarda olim, san’atkor, hunarmandlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar siyosiy va iqtisodiy voqealar bayoni orasida keltirilgan⁷⁵. Amir Temurning ilm-fanga e’tibori tarixshunosligining tahlili natijasida shu narsa ma’lum bo‘ladiki, o‘sha davrga oid yozma manbalarning tarjimalari barcha tadqiqotlar uchun manbaviy asos bo‘lib xizmat qilgan. Tadqiqotlarda Amir Temurning olimlar, fan arboblari o‘z atrofiga to‘plab, ular bilan maslahat qilib, kengashlar olib borgani, ma’rifat, din, ma’naviyatning uyushtiruvchi va tarbiyalovchi kuchiga ishongani qayd qilingan. Manbashunos olimlarning xizmati tufayli yozma manbalardagi ilm-fan ravnaqiga oid ma’lumotlar ilmiy muomalaga kiritilishi natijasida tadqiqotlarning saviyasi yuksalgani kuzatiladi. Ularda Amir Temurning ilm-fan ravnaqi yo‘lidagi xizmati e’tirof etilib, yuqori baholangan.

⁷³ Керэн Л., Саидов А. *Амир Темур ва Франция*. – Т.: Адолат, 1996. – Б. 15.

⁷⁴ Хукхем Х. *Властитель семи созвездий: Документально-историческая повесть* / Пер. с английского Г. Хидоятова. – Т.: Адолат, 1995. – С. 12-13; Ўша муаллиф. *Етти иклим султони* / Рус тилидан Ҳ. Тўрабеков, Ш. Сокин таржимаси. – Т.: Адолат, 1999. – Б. 7-8

⁷⁵ Хукхем Х. *Етти иклим султони ...* – Б. 90

Adabiyotlar ro'yxati

1. Каримов И.А. Тошкентда Амир Темур хайкалини очилишига бағишланган тантанада сўзланган нутқ // Каримов И.А. Еҳтиром. 1993 йил 31 август // Ўзбекистон: Миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.–Т.: Ўзбекистон, 1996. Жилд II. 70
2. Каримов И.А. Амир Темур – фахримиз, ғуруримиз (Амир Темур таваллудининг 660 йиллигига бағишланган халқаро илмий конференциядаги маъруза. 1996 йил 24 октябр) // Халқ сўзи. 1996, 25 октябр.
3. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ.–Т.: Шарқ, 1998 1.4. Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
4. Зоҳидов П. Темур даврининг меъморий қаҳқашони. – Т.: Шарқ, 1996.
5. Зоҳидов П. Амир Темур Хоразмда қурдирган Оқсарой // Амир Темур ва темурийлар даври: янги тадқиқотлар.
6. Пугаченкова Г.А. Темур ва Улуғбек даврида ижтимоий–иқтисодий ҳаёт // Темур ва Улуғбек даври тарихи.
7. Муҳаммаджонов А. Темур ва темурийлар салтанати.
8. Маликов А.М. Хоразмлик усталарнинг Амир Темур даврида Самарқанднинг қурилишларида иштирокига доир // «Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни» Халқаро конференция тезислари.
9. Остонова Г. Аҳмад Яссавий мақбараси қурилиши тарихидан // Амир Темур ва темурийлар даври: янги тадқиқотлар. Конференция материалари .
10. Арапов А. Памятники Амира Темура как источник исторического знания // Темурийлар даври маданий ёдгорликлари. Конференция материаллари.
11. Ражабова Н. Қарши воҳасида Амир Темур даврига оид археологик ёдгорликларни ўрганилиши // Темурийлар салтанатида давлатчилик ва ренессанс.
12. Зоҳидов П. Темур даврининг меъморий қаҳқашони.
13. Мирзааҳмедова М.К. Амир Темур // “Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни” Халқаро конференция тезислари.

14. Бадалбоев С. Амир Темур даврида хатотлик ривожланган // Маърифат. 2009, 4 апрель.
15. Ашрафий М. Темур ва Улуғбек даври Самарқанд миниатюраси. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996.
16. Амир Темур жаҳон тарихида ... Мухаррирлар: Ҳ. Нурмухамедов ва бошқ. 2001.
17. Умаров А. Мусаввирлик санъати ҳақида // Амир Темур ва темурийлар даврида маданият ва санъат. – Т.: 1996.
18. Мукминова Р.Г. Темур ва Улуғбек даврида ижтимоий-иқтисодий ҳаёт // Темур ва Улуғбек даври тарихи. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1996.
19. Мукминова Р.Г. Темур ва Улуғбек даврида ижтимоий-иқтисодий ҳаёт // Темур ва Улуғбек даври тарихи ... Бош муҳаррир А. Асқаров. Масъул муҳаррир О. Одилхон. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1996.
20. Ахмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. Амир Темур ... (Савдо йўллари – Г.А. Аъзамова томонидан ёзилган). – С.
21. Тўхтиев И. Темурийлар сулоласининг тангалари. – Т.: 1996.
22. Алимов Ў. Амир Темур даврида боғчилик санъати // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари. Т.: 1997. – Т.: Шарқ, 1998.
23. Норқулов Н. Темурийлар даври маданияти тарихидан лавҳалар. – Урганч.: Хоразм, 1996.
24. Темур тузуклари / Форсчадан А. Соғуний ва Ҳ. Кароматов таржимаси. Сўз боши ва масъул муҳаррир Муҳаммад Али. – Т.: Шарқ, 2005
25. Ҳасанов А.А. Амир Темур ва Ибн Халдун // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари.
26. Хайруллаев М.М. Темур ва Темурийлар даврида маданият гуллаб-яшнашининг асосий омиллари // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари.

27. Каримов Э. Темур ва темурийлар даврида маънавий, диний тафаккурнинг ривожланиши // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари.

28. Норқулов Н. Амир Темур илм-фан ва санъат ҳомийси // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари.

29. Норқулов Н. Темурийлар даври маданияти тарихидан лавҳалар.

30. Ўринбоев А. Низомиддин Шомий “Зафарнома”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1997.

31. Ўринбоев А. Абдураззоқ Самарқандий. “Матлаъи садайн ва мажмаъи баҳрайн”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида.

32. Юсупова Д. Фасих Аҳмад Хавофий, “Мужмали Фасихий”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида.

33. Уватов У. Ибн Арабшоҳ. Темур ва темурийлар даври маданий ҳаёти ҳақида // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида.

34. Бўриев О. Ҳофизи Абрӯ “География”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида.

35. Бўриев О. “Зайли Зафарномаи Шомий”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида.

36. Ўринбоев А., Бўриев О. Шарафиддин Али Яздий “Зафарнома”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида.

37. Каримов Ғ. Муиниддин Натанзий. “Мунтахаб ат-таворихи Муиний”дан // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида.

38. Хайруллаев М., Алиқулов Ҳ. Темур даври маданияти // Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида.

39. Ҳабибуллаев А. Ибн Халдун. “Таржимаи ҳол”дан // Амир Темур ва Улуғбек замондошлари хотирасида. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – Б.

40. Ҳабибуллаев А. Амир Темур ва Ибн Халдун. – Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт нашриёти, 2004.

41. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихидан // Амир Темур ва Улуғбек замондошлари хотирасида.
42. Юсупова Д. Темур ва Темурийлар даврида маориф // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни. Халқаро конференция тезислари.
43. Аҳмедов Б. Амир Темур. Тарихий роман. – Т.: Халқ мероси, 1995.
44. Аҳмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. Амир Темур.
45. Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Т.: Шарқ, 2000.
46. Ўролов А, Хожихонов М. Темурийлар маънавияти ва маданияти. – Самарқанд: Сўғдиёна, 1996.
47. Амир Темур жаҳон тарихида ... Мухаррирлар: Ҳ. Нурмухамедов ва бошқ. 2001.
48. Керэн Л., Саидов А. Амир Темур ва Франция. – Т.: Адолат, 1996.
49. Хукхем Х. Властитель семи созвездий: Документально-историческая повесть / Пер. с английского Г. Хидоятова. – Т.: Адолат, 1995.
50. Хукхем Х. Етти иқлим султони.

O‘quv topshiriqlar

II.1. O‘quv vazifasi

To‘rt tomonlama bahs muhokamasi uchun savollar:

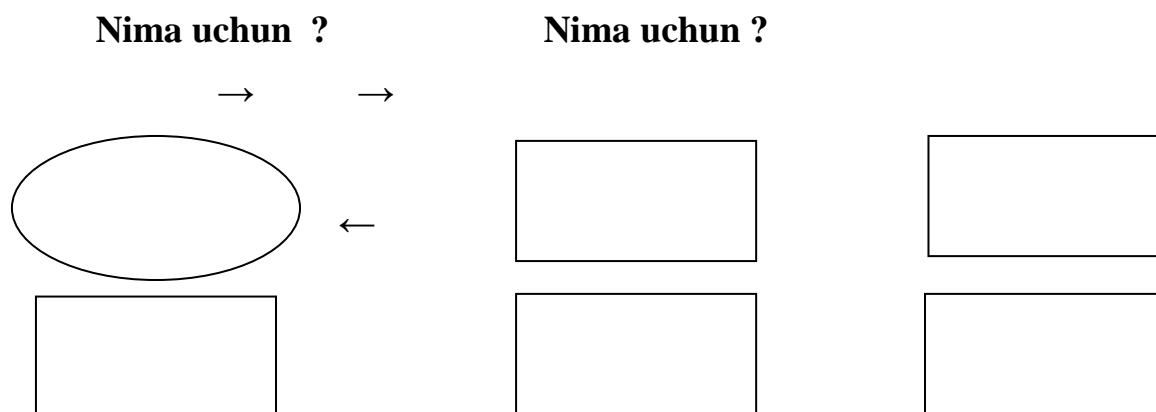
1. XIV asr boshlarida Movarounnahrda siyosiy ahvol qanday bo‘lgan?
2. Amir Temur qachon markazlashgan davlat tuzdi?
3. Temur davlatining boshqaruv tizimi qanday bo‘lgan?
4. “Temur tuzuklari” nima?
5. Amir Temur qanday harbiy yurishlarini amalga oshirgan?
6. Davlatdagi tashqi siyosat, xorijiy mamlakatlar bilan munosabatlar qanday bo‘lgan?
7. Temuriylar davrida ilm-fan qanday taraqqiy etgan?
8. Ulug‘bekning ilmiy maktabi haqida nimalar bilasiz?
9. Movarounnahr yerlarini siyosiy jihatdan birlashtirish zaruriyati qanday paydo bo‘ldi?
10. Mavarounnahr yerlarini kim, qanday sharoitda va qanday qilib birlashtirdi?
11. Amir Temur siyosiy hokimiyatni qanday barpo etdi, uning davlat boshqaruvida qanday islohotlar qildi?
12. Siyosiy hokimiyatda boshqarishning qanday yangi shakllarini ko‘ramiz?
13. Amir Temur davri tarixi sovet davri tarixchiligida qanday o‘rganilgan, aslida qanday edi?
14. Amir Temur davlatchiligi tarixi bugungi kunda qanday ahamiyatga ega?
15. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov ushbu davr davlatchiligiga qanday baho berganlar?

Ma’lumot-o‘quv materiallar

III.1. Nima uchun usuli

Bu uslub muammoni eng so‘nggi sabablarini aniqlashni o‘ylash uchun butun boshli zanjir texnikasi bo‘lib, siz muammoni nomini tuzishdan boshlaysiz. So‘ng “nima uchun” savoli bilan moslama (strelka) chiziladi va miyaga kelgan so‘z bilan

savolga javob yozasiz. Bu jarayon to muammoning yakuniy sabablarini topgunga qadar davom etishi mumkin:

1. Shakllarni o‘zingiz tanlab olasiz: dumaloq yoki to‘g‘ri burchaklimi?
2. O‘ylash zanjiri jadvali ko‘rinishingizni o‘zingiz tanlab olasiz: spiral, chiziqli, chiziqsiz.
3. Strelka sizning qidiruv yo‘nalishingizni bildiradi, boshlanishdan o‘ylash oxiriga yetguncha.

II.2. Ikki tomonlama bahs usulini o‘tkazish tartiblari:

1. Guruh ikki qismga bo‘linadi va bir-biriga qarama-qarshi joylashadi.
2. Muhokama qilinishi kerak bo‘lgan savollar har ikki guruhga teng bo‘lib beriladi (bir guruhga juft, bir guruhga toq beriladi).
3. O‘quv vazifasini har ikki guruh bajaradi.
4. Guruhlar savollarga umumiy javob tayyorlaydilar (juft holda, jamoa holda), taqdimot varaqalarini, o‘quv vazifasini, konspektlarini tayyorlaydilar.
5. Guruhlar a‘zolari bir-biriga savollar beradilar, javob beradilar, to‘ldiradilar, aniqlik kiritadilar, xatolarini tuzatadilar, o‘zlarining yozgan referat, ma’ruza, konspektlarini taqdim etadilar.
6. Ekspertlar bu jarayonni kuzatib borib har bir guruhlar ishiga baho beradilar.

III.3. Natijalar baholari varag'i

Guruh	Savol	Yozma, og'zaki	O'zgalarga savol berish	To'ldirish	Ekspert	Ko'rgazmali, hayot bilan bog'liqligi	Ballar (jami)
1.							
2.							
3.							
4.							
5.							
6.							

III.4. Mustaqil ish vazifasi ko'rsatkichlari va baholash mezonlari

Guruh	Mavzu	Yozma, og'zaki	Aniqlik va isbotlik	Tiniq va tushunarli bayon etish	O'ziga xos yangilik asosida fikrlash	Faollik (yuqori o'rtacha past)	Ballar (jami)
1.							
2.							
3.							

Nurbek Matyakubov

O‘ZBEKISTON TARIXI

(Oliy o‘quv yurti bakalavriat talabalariga “Amir Temur va Temuriylar davrida O‘zbek davlatchiligining rivojlanishi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot” mavzusidagi ma’ruza, seminar mashg‘ulot va mustaqil ishlar uchun uslubiy qo‘llanma)

Muharrir: S.Ruzmetov
Kompyuter sahifalovchi: I.Davletova

Muallif va nashriyot rozilgisiz chop etish ta’qiqlanadi.

Nashriyot litsenziyasi №059763
Bosishga ruxsat etildi: 05.12.2023 yil
Bichimi 60 x 84 ^{1/16}. “Times New Roman” shriftida
Ofset bosma usulida chop etildi.
Shartli bosma tabog‘i 2,7. Adadi 100. Buyurtma № 04-01
Tel: (33) 701 12 00, (99) 564 63 20
“Khwarezm travel” MCHJ nashriyoti.

